

VARK – vâldikodálávt merhâšittee arkeologâliih čuosâttuvah - haahâ

Haavâ vuolgâsajeh

Haavâ vuolgâsaijeen láá vâldikodâliih kuávlukevttimittomereh (valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet, VAT), moh láá eennâmkevttim- já huksimlaavâ miäldásii kuávlukevttim vuávámvuáhâduduv uási. Vâldikodâlij kuávlukevttimittomeerij vuosâsajasâš ulmen lii visâsmittiđ, ete vâldikodálávt merhâšittee ääših huámâšuvvojeh kaavaamist já eres eennâmkevttim vuávámist. VARK-haavâ mittomeerrin lii lamaš olâšuttiđ vâldikodálávt merhâšittee arkeologâlij čuosâttuvâi inventistem, mon puáttus statârääđi puáhtá tuhhiittiđ vâldikodâlij kuávlukevttimittomeerij uáassin.

Museovirgádâh lii olâšuttám vâldikodálávt merhâšittee arkeologâlij čuosâttuvâi (VARK) inventistem ohtsâšpargoost kuávlulij ovdâsvástádâsmuseoiguin já Meccihaldâttâssáin iivij 2018–2023. Haahâ luávdá oles Suomâ, eereeb Åland eennâmkode. VARK-kuávlui valjimvuáđustâssáin oovdânpuohtum áárvui huámâšem lii tarbâšlâš, vâi kuávlui jiešvyevi já eromâš jiešvuodâid puáhtá pyehtiđ oovdân já siäiludiđ sierâ kaavataasij vaattâm târkkivuodâin.

Inventistmist láá árvuštállâm toovlášmuštolaavâ (295/1963) rávhuiduttem fastâ toovlášpasâttâsâid já eres arkeologâlijd kulttuurârbičuosâttuvâid. Mittomeerrin lii lamaš tubdâđ táálái tiäđui vuáđuld taid arkeologâlijd čuosâttuvâid, moh valdâleh Suomâ moonnâmääigi kuávlulávt, áigáávt já teemaatlávt nuuvt luávdieht ko máhđulâš. Kuávdâšlâš tiätukâlden láá onnum Museovirgâdudv paijeentoollâm vâldikodâlâš toovlášpasâttâsregister, tutkâmraporteh já tutkâmuškirjálâšvuotâ.

VARK-inventistem riehtivaiguttâsah

Vâldikodálávt merhâšittee arkeologâlij čuosâttuvâi inventistem ráhtoo eennâmkevttim- já huksimlaavâ (MRL) 22 §:st uáivildum vâldikodâlij kuávlukevttimittomeerij (VAT) miäldâsâš vâldikodâlâš inventistmin.

MRL vuáđuld staatâ virgeomâhâštoimâin já kuávlui kevttim vuávámist kalga huámâšiđ vâldikodâlijd kuávlukevttimittomeerijd já ovdediđ tai olâšume. Vâldikodâliih kuávlukevttimittomereh konkretisistuveh válduášálávt kaavaamist, tai oosij já toin lain ko jyehi kaavahäämi pargo já ulme vâätih já máhđulisteh.

Vâldikodâlij kuávlukevttim mittomeerijn iä lah njuolgâ riävtáliih vaiguttâsah ovtâskâs huksimlove, spiekâstemlove tai vuávám tárbumiäradâs miedetteiviävtoid. VARK-kuávlui čuosâttâhkuáhtâsiih riehtivaiguttâsah ovtâskâs huksimhaahân tai eennâmkevttimân mudoi šaddeh MRL miäldâsii kaavamprosesist já vuáđuduveh sierâ kaavataasij siskâldâsvátâmâššâid sehe kiedâvušdijn fastâ toovlášpasâttâsâid toovlášmuštolaavâ (295/1963) miäldâsávt.

Inventistem vuolgâamnâstâh

Vâldikodâlij kuávlukevttimittomeerij miel haahâ lii nomâttum inventistmin, mutâ nubenáál ko táválii arkeologâlii inventistmist, pargoost iä uuccâm uđđâ arkeologâlijd čuosâttuvâid enâdudvâst, peic čielgâdâs čuosâi ovdil tubdum čuosâttuvâid. Haavâ porgâmvuáđđun onnui Museovirgâdudv paijeentoollâm vâldikodâlâš toovlášpasâttâsregister. Registerân lasettui haavâ várâs sierâ VARK-

uási, moos láá vyerkkejum tarbâšum čuosâttâhkuáhtásiih tiáduh já árvuštâlmeh čuosâttuv merhâšitteevuodâst agâstâlmijdiskuin.

Museovirgáduvâst haavâ proojeektjuávku västidij inventistemudo olášutmist ohtsâšpargoost Kulttuurpirâspalvâlusah-uásáduvvâin já kuávlulij ovdâsvástádâsmuseoi kulttuurpirâspargoin västideijee arkeologijguin. Inventistempargo já čuosâttuvâi valjimproosees ovdánii ovdâsvástádâsmuseoi toimâkuávlui miel. Toimâkuávluh västideh táválávt eennâmkuddijd eereeb Uusimaast já Laapist, moh láá juohhum kulmâ ovdâsvástádâsmuseon.

Haavâ aalgâst toovlášpasâttâsregister čuosâttuvâin čoggui vuáduamnâstâh, mon hámmeiji:

Toovlášpasâttâsregisterist merhâšitteemuu rávhuiduttemluoka suullân 3700 čuosâttâhhâd (rávhuiduttemluokka 1). Rávhuiduttemluokai kevttimist luoppii ive 2014.

Maiseman muisti – valtakunnallisesti merkittävät muinaisjäännökset -almostitem 351 čuosâttâhhâd (Museovirgádâh 2001).

Haag almosso-pâmuš miäldásii aalmuglâvt merhâšittee kulttuuruomâdov luvâttállâm 134 čuosâttâhhâd (HAAG – 2013). Luvâttállâm lii ain valmâštâlmist.

UNESCO maailmärbičuosâttuvah: Sammallahdenmäki, Struve salvân, Suomenlinna já Puáris Rauma.

Eennâmkoddekaavid eennâmkodálávt tehálâžžân tâi tivrásin merkkejum suullân 600 čuosâttâhhâd.

Maangah čuosâttuvah láá miel maangâ vuáduamnâstuvâst. Puohnâssân inventistem sillejum vuáduamnâstâh siskeldij 4024 fastâ toovlášpasâttâssâd, mii västid 11 % (n = 35299, 24.1.2022) puoh toovlášpasâttâsregister fastâ toovlášpasâttâsâin. Vuáduamnâstuvâi lasseen árvudemprosesist miel lamaš čuosâttuvâin 13 %:d (n = 759) váldojii miel valmâštállâmmuddoost äššitobdeiguin tollum savâstâlmij já ávhástállum tuáváášamnâstuvâi (ei. tutkâmuškirjálâšvuotâ) vuáduid. Ubâlávt haavâ árvudemprosesist lijjii miel 14 %:d (n = 4783) puoh registeristum fastâ toovlášpasâttâsâin.

Čuosâttuvâi merhâšitteevuodâ árvuštállâm

Čuosâttuvâi merhâšitteevuodâ árvuštâlmist láá lamaš miel Museovirgáduv já kuávlulij ovdâsvástádâsmuseoi arkeologij (suullân 50 olmožid). Lasseen áárvudmist láá finnim iše sierâ suorgij äššitobdein (Meccihaldáttâs, ollâopâttuvah, eromâšäššitobdeeh). Árvuštállâm tohui kuulmâmmuddosâš prosesin, mast savâstâlmeh čuosâttuvâin já valjiittâs luávdeevuodâst tuállojii sierâ muddoi kooskâst.

Vuossâmuu muddoost puoh árvudum čuosâttuvah nomâttuvvojii **iävtukkâssân**. Vuádusteijee árvuštállâm maŋa toh jo-uv hilgojii tâi sirdojii **iävtuttemnáál** čuosâttuvâi kategorian. Iävtuttum čuosâttuvâin ráhtojii čuosâttâhvaldâlmeh já tai merhâšitteevuotâ árvuštállui nummeerlâvt já sánálávt. Jis čuosâttuv váldikodálâš merhâšitteevuotâ árvuštállui tuárvi styesin, čuosâttuv VARK-status muttui **väljejummin**.

Árvudem lasseen savâstâlmijn čuosâttuvah sillejuvojii meddâl eereeb iärrás čuosâttâhtiijpâ paijeelmiärálii ovdâstem tâi enâdâhtäärhistmist kavnâttum jiešvuodâi tiet (ovdâmerkkân čuosâttuv hiájus oornig). Valjiittâs meiddei tievâsmittui savâstâlmijn oovdân pajanâm čuosâttuvâiguin, moh lijjii iänááš kavnum haavâ ääigi.

Čuosâttuvâi merhâšitteevuodâ árvuštállâm kirjettui čuosâttâhkuáhtásávt Museovirgáduv paijeentoollâm toovlášpasâttâsregisterân haavâ várás rahtum uásán. Áárvudmist kevttum kritereh

puáhtojii proojeekt aalgâst pargopáájást, moos uásálistii arkeologeh já eennâmkevttim äššitobdeeh sierâ organisaatioi. Kriteerijd viggii ráhtiđ nuuvt, ete toh valdâliččii čuosâttuvâi sierâ jiešvuodâid nuuvt luávdeht ko máhđulâš já heiviiččii sierâtiijppâsij čuosâttuvâi áárvudmân.

Merhâšitteevuodâ árvuštállâm lii tohhum valjiimáin jyehei kriterist fastâáárvu, mii tievâsmittui ríjjâ valdâlemtevestáin. Kevttum kriterih láá:

- **Kulttuurhistorjálâš merhâšitteevuotâ**

Árvuštállâm vuáđuduvá toos, mon pyereest čuosâttâh čáittá jieijâs áigáduv almonijd, muddoid já tábâhtusâid. Árvuštállâm vuáđđun lii lamaš čuosâttuvâst tâi ton ovdâstem almonist finnejum tutkâmuštiätu.

0 = ij merhâšittee, 1 = uccáá merhâšittee, 2 = uáli merhâšittee, 3 = eromâš merhâšittee

- **Tutkâmušlâš árvu**

Čuosâttuv tutkâmušlâš árvu vuáđuduvá ton tutkâmušpotentiaalân sehe jo finnejum já ain finniimist leijee tiäđu vuáđuld.

0 = ij potentiaal, 1 = potentiaal lii uccáá, 2 = uáli ennuv potentiaal, 3 = ennuv potentiaal

- **Táválâšvuotâ tâi härvinâšvuotâ**

Árvuštállâm čuosâttâhtiijpâ kuávlulii táválâšvuodâst tâi härvinâšvuodâst vuáđuduvá jo leijee arkkádâh- já kirjálâšvuotâamnâstâhân.

1 = táválâšvuotâ tâi härvinâšvuotâ ij lah merhâšittee jiešvuotâ, 2 = uáli táválâš tâi härvinâš, 3 = eromâš härvinâš tâi táválâš

- **Arkeologâlâš maangâmuáđusâšvuotâ**

Maangâmuáđusâšvuotâ árvuštállâm vuáđuduvá čuosâttuvâst huámâšemnáál almonij valjevuotân kuhes historjálâš jotkuumân

0 = maangâmuáđusâšvuotâ ij lah, 1 = maangâmuáđusâšvuotâ lii uccáá, 2 = maangâmuáđusâš, 3 = maangâmuáđusâšvuotâ lii merhâšittee

- **Piirâs já enâdâh**

Arkeologâlii čuosâttuv enâduv já sajepiirâs siäilum vaiguttâs čuosâttuv addiittetteevuotân. Merhâšitteevuotâ puáhtá lasaniđ, jis čuosâttâh lii vâldikodálávt merhâšittee rahtum piirâsist (RKY) tâi vâldikodálii enâdâhkuávlust tâi ärbibiotoopkuávlust.

0 = piirâs já enâdâh muttum ollásávt, 1 = piirâsist tâi enâduvâst láá vieres elementeh tâi vahâgeh, 2 = piirâsist já enâduvâst láá ton addim tuárjoo elementeh, 3 = piirâsist enâduvâst láá vala valjeest ton addim tuárjoo jiešvuodâh já čuosâttâh lii kuávlv kuávdâšlâš enâdâhelement

- **Siäilum**

Arkeologâlâš čuosâttuv huámâšemnáál jiešvuovij siäilum. Meiddei tutkum čuosâttuv láá puáhtám árvuštállâđ pyereest siäilumin, jis tot lii tivvum ovdebâš tilâsis pyereest.

0 = tuššâm, 1 = uáli tuššâm, 2 = uáli pyereest siäilum, 3 = pyereest siäilum

Čuosâttuvâi täärhistmeh

Enâdâhtäärhistmeh láá tohhum tuše árvudemprosesân mielđ valdum čuosâttuvvâid, moi tiäđuh láá lamaš inventistem ulme tááhust pijssáámettumeh. Enâdâhtäärhistmeh láá tohhum čuávuváin tábâhtusâin:

- čuosâttuv majemuš enâdâhtärhistem lii tohhum ovdil ive 2011

- čuosâttuv päikkitiäduh láá vaattâm târkkilistem
- čuosâttuv pirrâs eennâmkevttim lii árvuštállum vaiguttiđ meiddei čuosâttuv oornigân tai ovdâsteijejuotân
- čuosâttuvâst iä lah lamaš uulmán heivejeijee čuovâkoveh

Kuullâmamnâstuv čuosâttuvâi enâdâhtäärhistmeh láá tohhum čuávuvávt: 351 čuosâttâhhâd (25 %) láá târhistum iivij 2011–2018 já 1039 čuosâttâhhâd (75 %) láá târhistum haavâ ääigi iivij 2019–2022. Uccâ uásáš valjiittâs čuosâttuvâin (12 čuosâttâhhâd, vuálá 1 %) paccii haavâst tohhum enâdâhtäärhistmij ulguubel toi vâdis juksâmvuodâ tiet (suolluuh, jeggisuáluvstuvah, meccikuávluh). Tain 10 čuosâttâhân lii tohhum haavâ ääigi tuše káidustârhistem káiduskarttimamnâstuvâi iššijn já 2 čääsivuálásii čuosâttuv láá târhistum raportistumnáál ovdil ive 2011.

VARK-čuosâttuvâi täärhistmeh	pt:d	%
Ovdil haavâ 2011–2018	351	25 %
Haavâ ääigi 2019–2022	1038	75 %
<i>main káidustârhistum</i>	10	1 %
Târhistum ovdil 2011	2	0 %
čuosâttâhhâd ohtsis	1391	

Puoh VARK-valjiittâs čuosâttuvah láá meiddei káidustârhistum haavâ ääigi. Káidustäärhistmeh láá tohhum vorrásumos kulmâ já kuttâ ive syklijn peividuvvee káiduskarttimamnâstuvâi iššijn (ortokoveh já laserkeilamamnâstuvah). Návt láá viggâm visásmittiđ, ete čuosâttuvâi eennâmkevttimist iä lah tábâhtum tai oornig tai áárvuid hiäjuđeijee toomah majemuu enâdâhtârhistem maŋa. Káidustârhistmijguin amnâstuvâst puohtii sierrid taid iivij 2011–2018 târhistum čuosâttuvâid, maid eennâmkevttim nubâstusah vattii uđđâ enâdâhtârhistem toohâm.

VARK-kuávluh

Inventistmáin amnâstâhân kullee arkeologâlijn čuosâttuvâin láá hámmejum kuávluh nálásávt räijejum VARK-kuávluh. **VARK-kuávluh puáhtá hamâšud oovtâ tai maŋgâ toovlášpasâttâsregister čuosâttuvâst, tai tai oosijn.**

Táválumosávt VARK-kuávlui sajadâh- já jiešvuotâtiäduh láá ohtâliih toovlášpasâttâsregister västideijee čuosâttuvâi tiäđuiguin (tile 13.10.2022). VARK-kuávlui sajadâh- já jiešvuotâtiäduh iä peividuu inventistem kiertânem maŋa, veikâ toovlášpasâttâsregister västideijee čuosâttuvâi tiäduh muttuuččii.

Jyehi VARK-kuávlust lii ohtâgâslâš VARK-tubdâldâh, mii hamâšuvâ numerist já noomâst. VARK-kuávluh láá hámmejum já nomâttum kulmâ sierâ vuovvij:

1. VARK-kuávluh hamâšuvâ oovtâ toovlášpasâttâsregister čuosâttuvâst já ton kuávlurajijimist
 - 843 VARK-kuávlud (83 %)
 - päikkitiäduh västideh toovlášpasâttâsregister tiäđuud
 - VARK-kuávluh nommâ västid toovlášpasâttâsregister čuosâttuv noomâ
2. VARK-kuávluh hamâšuvâ maŋgâ toovlášpasâttâsregister čuosâttuvâst já tai kuávlurajijimijn
 - 115 VARK-kuávlud (11 %)
 - päikkitiäduh västideh toovlášpasâttâsregister tiäđuud
 - aldaluviä leijee čuosâttuvah hámmejeh teemaatlii ubâlâšvuodâ
 - VARK-kuávluh nommâ lii valdâleijee (ovdâmerkkân *Kärmeharju keđgiääigi aassâmsajeh tai Kukkokallio toovlášpasâttâsah*)

3. VARK-kuávluh hamâšuvá oovtâ tâi maangâ toovlášpasâttâsregister čuosâttuvâst já tast lii spiekâsteijee kuávlurajjim.

- 52 VARK-kuávlud (5 %)
- päikkitiäduh spiekâsteh toovlášpasâttâsregister tiäduin, spiekâstâh lii almottum já agâstâllum VARK-tiäduin
- puáhtá hamâšud ovtâskâs čuosâttuvâst tâi teemaatlil ubâlâšvuodâst
- kuávlurajjim puáhtá lede kääřžib ko register tiäduh 22 VARK-kuávlud) tâi vijdâsub (30 VARK-kuávlud) : Ovdâmerkkâ

1 – Kääřžib kuávlurajjim

Tuše uási vijdâs čuosâttuvâst lii siäilum pyereest já tiävdá VARK-kuávluid asâttum kriterijid. Talle miäruštâllum VARK-kuávluh lii kääřžib ko toovlášpasâttâsregister oovdânpyehitim kuávlurajjim.

Ovdâmerkkâ 2 – Vijdâsub kuávlurajjim

a) Väldikodâlij áárvui siäiludem váátá toovlášmuštolaavâ rávhuiduttem kuávluh vijdâsub ubâlâšvuodâ huámâšem kuávlui kevttim vuáváámist. Koččâmušâst lii táválávt kuávluh, mii hâmmee čuosâttuv addim várás velttimettum topografisii ubâlâšvuodâ tegu toovlášpasâttâsregisterist räijejum čuosâttuv pirâsteijee njaargâ, piäldusuálustuv tâi puolžâ.

b) VARK-kuávluh siskeeld maangâ siämmâš almonân kullee aldaluvâi leijee čuosâttuv. Talle čuosâttuvâi koskâsâš kuávluh lii keččum ubâlâšvuodâ addim tááhust velttidmettummin väldikodâlij áárvui turvim várás.

- “VARK-kuávluh” lii mainâšum VARK-kuávluh noomâst (ovdâmerkkân *Hakoisij VARK-kuávluh*)

VARK-kuávluh	pt:d	%	Arkeologâliih čuosâttuvah, pt:d
Toovlášpasâttâsregister miäldâsâš VARK-kuávluh	958	95 %	1236
<i>ohtâ arkeologâlâš čuosâttâh</i>	843	-	-
<i>maangâ arkeologâlii čuosâttuv</i>	115	-	-
Toovlášpasâttâsregisterist spiekâsteijee VARK-kuávluh	52	5 %	155
<i>ohtâ arkeologâlâš čuosâttâh</i>	27	-	-
<i>maangâ arkeologâlii čuosâttuv</i>	25	-	-
VARK-kuávluh ohtsis	1010	100 %	1391